

MESTO A DOM, INŽINIER A RUCHY

ANDREJ GOGORA, Filozofický Ústav SAV, Bratislava

GOGORA, A.: A City and a House, an Engineer and a Noise
FILOZOFIA 66, 2011, No 5, p. 447

The paper offers a brief outline of the presuppositions and consequences of modern urbanism, as well as of its ontology. The stress is put on the historical transformations of modern rationality and on depicting its efforts in carrying out its project.

Keywords: Urbanism – Modernity – City – Reason – Noise

Nevyspatý muž. Francúzsky filozof Michel Serres v knihe *Parazit* opisuje príbeh nevyspatého muža. Konanie tejto nešťastnej postavy pripomína filozofické podujatie Reného Descarta. Dotyčný nemôže zaspať pre potkany, ktoré pobejú v noci po povale a ohlodávajú zvyšky večere, svoju korisť. Domáci pán si chce iba pokojne oddýchnuť vo svojom príbytku. Raz neskoro v noci, keď v podkroví opäť niečo šuchotalo, rozzúrený podkrovie podpálil, nech idú dočerta potkany aj dom, ktorý napadli. Vyrástol v ňom, zdedil ho a asi ho prenechá potomkom. Avšak ruchy a podráždenosť boli také silné, že neváhal uniknúť svojim ťažkostiam touto cestou. Napokon, už vtedy počítal s tým, že postaví úplne nový dom, do ktorého sa nikdy nedostanú hlodavce a kde ho nebude nič rušiť. Dobre vedel, že kým ho bude stavať, musí pracovať bez prestávky a veľmi opatrne, nemôže hľadiť na zašlé časy a použiť staré murivo. Nakoniec stavbu dokončil a unavený, no s pokojnou myslou okamžite zaspal. Za tmy sa však potkany opäť vrátili, teda vlastne, ony tam už boli, už počas práce sa predrali cez štrbiny a prenikli do základov. Vždy sa objavia a budú rušiť majiteľov spánok: „Omyly, okľuky, zámery a nejasnosti patria k vedeniu; ruch je časťou komunikácie aj domu“ ([6], 12). Ako je to možné? – lámal si hlavu zúfalý tvorca nového poriadku.

Zápletko tohto príbehu sa zhoduje s Descartovým prístupom k nedokonalosti vedenia a s jeho pokusom vytvoriť bezchybnú vedeckú metódu. V *Rozprave o metóde* nájdeme všetko to, čo aj v rozprávaní o nevyspatom mužovi. Descartes sa hneď v prvej kapitole sťažuje na omyly a pochybnosti, ktoré zaťažujú intelekt. Počas svojho štúdia sa podrobne zoznámil so sídlom vied, zabýval sa v ňom a mal k nemu patričnú úctu. Neskôr si všimol drobné nedostatky, poverčivosť a klamlivosť niektorých disciplín. Tieto chyby ho vyrušovali pri vedeckej práci a chcel sa od nich oslobodiť. Niečo také predsa nemôže mať miesto v posvätnom stánku vedenia, zatemňuje to svetlo ducha a obmedzuje schopnosti rozumu. Situácia však bola o niečo horšia, pretože problém vychádzal zo samých základov, z filozofie, matky vied. Ani v nej nie je nič také jasné, aby sa o tom nedalo pochybovať. Sústava vied nestojí na čistých a pevných základoch, a tak sa rozhodol, že ju zavrhnú a postaví odznova. Pokračovanie deja, teda zavedenie jasných a jednotných princípov,

vývoj novovekej vedy, opätovné vyslovenie nedôvery a znovu sa objavujúce pochybnosti o základoch vedeckého skúmania sú všeobecne známe.

V druhej časti rozpravy hovorí, že budovy a mestá, ktoré postavil jeden staviteľ, sú krajšie a lepšie ako tie, ktoré stvorili viacerí. Čiže dokonalosť diela definoval jedným tvorcom, ktorý bez cudzej pomoci zhotoví jednotné a harmonické výtvyry. Čo potom s vecami, ktoré vznikli pôsobením väčšieho množstva ľudí? Máme ich zničiť a nahradiť vecami jedného pôvodcu? Tu sa Descartes zastaví a urobí dôležité rozlíšenie: „Je pravda, že se nikdy nestrhnou všetky domy mesta jedine proto, aby je znovu postavili jinak; avšak stává se přece, že mnozí lidé bourají své domy a znova je stavějí, ba bývají k tomu někdy nuceni nebezpečím, že domy samy spadnou, když jejich základy nejsou dost pevné“ ([1], 14). Pripustil, že dom a obsah myslenia možno zbúrať a vystavať nanovo, no v prípade miest a veľkých spoločenských telies to nie je žiaduce. Majú totižto vlastnú organizáciu, stará sa o ne sám život alebo historické pôsobenie, ktoré ich nenápadne okresáva a postupne modifikuje. Výsledok týchto procesov je nakoniec prijateľnejší než rázny zásah rozumu. Miroslav Marcelli v knihe *Filozofi v meste* upozornil na tento dôležitý bod v Descartovom myslení a na jeho dôsledok na pôde moderného racionalizmu: „... mesto teraz ukazuje rozumu jeho miesto“ ([4], 99). Urbánny priestor je teda pre Descarta nedotknuteľný, prijal ho so všetkými vlastnosťami, dobrými aj zlými, s parazitmi, nástrahami a intrigami. Nevyspatý muž trčí doma a nevychádza von, podobne, ako Descartes vypálil svoj príbytok, lebo vedel, že ho môže nahradiť, za jeho prahom bol však bezmocný. Tušil, že mesto nemôže strhnúť a postaviť podľa svojich predstáv, lebo by spustil lavínu nečakaných udalostí. Napokon, nepodarilo sa mu to ani s vlastným domom, opäť ho niečo vyrušilo a prebudilo zo spánku, novoveká veda takisto dosnivala svoj sen o univerzalite.

Inžinier. Táto situácia sa podstatne zmenila s príchodom priemyselnej revolúcie. S ňou sa objavila nová postava – inžinier. Ten nebol o nič menej racionálny, no vyrastal v inom meste, jeho domovom bolo priemyselné mesto, teda chaos, špina, hluk, fyzická a konceptuálna roztrieštenosť: „Bolo to obdobie obrovskej urbánnej improvizácie“ ([5], 449). Samozrejme, táto postava má pre nás konkrétne črty, nie je ním nik iný ako Le Corbusier, hlavný predstaviteľ moderného urbanizmu (vlastným menom Charles-Édouard Jeanneret-Gris; 1887 – 1965). Nie je tajomstvom, že vášnivo obhajoval bezohľadné opatrenia, že v mene záchrany moderného človeka navrhol búrať priemyselné mestá, tieto beštie napadnuté smrteľnou chorobou: „Terajšie centrá musia padnúť“ ([3], 117). No inžinier má poruke už dokonalejšie nástroje, využíva prevratné konštrukčné riešenia, prefabrikáciu a masovú produkciu technického veku. K viere v nové mestá a v zásadnú prestavbu veľkých spoločenských telies ho priviedla sila vedeckých objavov, technická možnosť pretvoriť svet a vyriešiť nepriaznivé dôsledky priemyselnej revolúcie. Už to nie je iba dom, ktorý možno zbúrať a postaviť odznova, už sa to dá aj s mestom, už aj ono ustúpilo rozumu. Moderná racionalita 20. storočia (mimochodom, u Le Corbusiera jasne prítomná) ničí tú hranicu, ktorú postavil Descartes pred rozum, keď odmietol uvažovať o búraní miest. Bol presvedčený, že práve ona nám nechala odkaz špinavého a nesúrodého mesta. Jej praktické uplatnenie, teda nečinnosť urbanizmu a tabu ráznych zásahov, bolo podľa

inžiniera hlavnou príčinou úpadku miest. Mesto ukázalo rozumu jeho miesto a ten sa z neho vytratil.

Fourier urobil z falanstéry, teda z jednej veľkej budovy, živé mesto (pozri Charles Fourier: *Veľká metamorfóza*). Le Corbusier tento vzťah obrátil: Pri stavbe mesta postupuje tak, ako keby projektoval dom, nedbanlivo zamieňa urbanizmus s architektúrou, dokonca hovorí, že to prvé má byť oporou toho druhého: „Mestské plánovanie pomáha architektúre“ ([3], 100). Mesto je tak podriadené predstave obytného celku, ktorý možno zbúrať a postaviť nanovo. Zároveň s tým, ako posúva Descartovu hranicu, redukuje povahu mesta a prirovnáva ho k jednoduchému plánu domu. Inžinier si najskôr určí jasný cieľ, analyzuje problém a rozloží ho na jednotlivé časti a funkcie, potom stanoví požiadavky a nakoniec ich spojí do jednotného a dobre usporiadaného systému, pričom dbá na funkčnosť aj estetickú stránku diela. Prevzal pracovný postup architekta a jeho predpoklady. Inžinier je autor, ktorý dostal objednávku od klienta, teda od spoločnosti, a rozhoduje celkom sám, tvorí pomerne stály a homogénny systém, iba on nadobro vyrieši existujúce problémy. Spolu s tým však prijal zásadný a jednoduchý omyl: Mesto nie je dom a urbanizmus nie je architektúra. So svojím predmetom zaobchádza ako s niečím, čím vlastne nie je: Raz to má byť stroj na bývanie, inokedy zase umelecké dielo alebo obraz rozumu, ba čo viac, na ceste k tomuto cieľu má právo zbúrať to, čo mu stojí v ceste, teda priemyselné mesto.

Podľa toho predpokladáme, že v období vrcholnej moderny začala prevládať vidina totality na úkor samoorganizácie spoločenských telies a historického pôsobenia. Kým Descartes v 17. storočí ešte nemal vážny dôvod na to, aby v mestských procesoch videl nebezpečenstvo ohrozujúce celkový poriadok a princípy rozumu, prudká industrializácia 19. storočia a jej následky spôsobili, že Le Corbusier vnímal túto chaotickú a vratkú zmes ako ozajstné ohrozenie celistvosti mesta a modernej doby. Práve preto posunul Descartom stanovenú hranicu, vystúpil z mesta a navrhol odstrániť tento neporiadok. Samozrejme, už vtedy vedel, čím ho nahradí. Možno je to nečakané, no pri plánovaní projektu vychádza zo špecifickej ontologickej hierarchie: Priemyselné mesto je pre neho znakom prírodnej nestálosti, človek pomocou rozumu odhalí za touto premenlivosťou univerzálny poriadok (geometria a racionálne princípy). Ten sa napokon stane vzorom plánu funkčného mesta, ktoré je odolné proti výkyvom prírodného diania a na svojom území napráva príživníkov a podradné živly. Táto hierarchia je základom moderného dualizmu, ktorý rozlišuje medzi pravou a zdanlivou skutočnosťou, človekom a prírodou. Inžinier túžil zobrať úlohu historického pôsobenia do vlastných rúk – tento dualizmus uplatňuje do krajnosti. Predpokladal, že človek a jeho rozum nahradia dlhodobý a postupný vývin mesta, ba ponúknu oveľa lepší, krajší a bezpečnejší domov, ideálnu spoločnosť bez ruchov. Predstava vynútenej čistoty, odmietnutie minulosti a absolútna viera v rozumové schopnosti človeka boli hlavnými črtami modernej racionality prvej polovice 20. storočia. Odteraz rozum prideluje mestu jeho miesto.

Moderný svet. No nesmieme zabudnúť, že špinavé a divo rastúce mesto je v prvom rade zvláštnym produktom modernej doby. Na chvíľu sa vráťme do Descartových čias

a ukážme ontologickú reťaz, ktorá sa tiahne od základov novovekej vedy cez vedecko-technickú revolúciu k priemyselným mestám a k modernému urbanizmu. Táto súvislosť je určite kľukatá a neprehľadná, no načrtnime ju aspoň vo všeobecnosti. Le Corbusier chcel pomocou rozumu a človeka oslobodiť zadymené a chaotické mesto. To by nevzniklo bez priemyselnej revolúcie a tá by zase nebola možná bez exaktných vedeckých metód, ktoré sú postavené na oddelení prírody a človeka. Moderné vedy čerpali silu a sebaistotu z tohto karteziánskeho dualizmu. Človek svojím poznaním kolonizoval prírodu a pomocou strojov z nej urobil predmet úžitku. To znamená, že priemyselné mesto a jeho zhubné prostredie majú vzdialený pôvod v takzvanej práci očisťovania, v abstraktnom delení sveta na dve ontologické oblasti. Tento nepriznaný, a teda navonok paradoxný vzťah prísneho dualizmu a mohutného miešania výstižne zobrazil Bruno Latour: „Čím menej sa moderní pokladajú za zmiešaných, tým väčšími zmiešavajú. Čím viac veda smeruje k absolútnej čistote, tým tesnejšie je spätá s fabrikou spoločnosti“ ([2], 64). Jednoducho, vedecko-inštrumentálna racionalita mala obrovský účinok na vonkajšie prostredie, nové technické objavy rýchlo zmenili svet. V priemyselnom meste sa to prejavilo veľmi výrazne: Rúca sa jeho relatívna rovnováha, deformuje sa pôvodne ucelený systém, živelne sa v ňom miešajú kategórie a úrovne, ktoré moderná veda rozlišuje až príliš jasne: „... racionálne skúmanie, ktoré zásobovalo vedeckú revolúciu v 16. a 17. storočí, našlo praktické uplatnenie v technológiách, ktoré sa rozširujú v 18. storočí“ ([7], 18). Na jednej strane máme teda ideálny teoretický model a na strane druhej nevidané množenie a kríženie nesúrodých prvkov v skutočnom svete. Moderný projekt sa staral iba o prvú zložku, druhej nevenoval pozornosť. Vulgárne povedané, priemyselné mesto je ľavobočkom modernej racionality – stretli sa v ňom jej protichodné tendencie. Práve ono je vhodným príkladom, na ktorom pochopíme schému moderného obdobia.

Začiatkom 20. storočia však začalo byť miešanie heterogénnych prvkov, umožnené a rozvíjané moderným dualizmom, neudržateľné. V meste sa pretavili rozmanité zdroje do nerozlišenej zmesi: „... kváziobjekty, tieto monštrá prvej, druhej, tretej priemyselnej revolúcie, tieto socializované fakty, tieto sprírodnené ľudské bytosti, ustavične bujnejú“ ([2], 78). Miera a tlak týchto procesov boli neúnosné a každý očakával zásadnú zmenu. Tá vyšla z urbanizmu: Vtedajší plánovači na čele s Le Corbusierom usúdili, že priemyselné mesto je iba omyl a symptóm prírodnej nestálosti. Preto bude lepšie, ak ho zbúrame, keďže má v sebe chyby a nepresnosti. Potrebovali niečo, z čoho vyžaruje jasnosť, čistota a poriadok. Ako sme povedali, nemuseli ísť ďaleko, našli to u človeka a v racionálnych princípoch, ktoré elegantne nahradia nepokoj prírodného diania. No priemyselné mesto nebolo iba čímsi prírodným a neplánovaným. Malo špecifickú zákonitosť a bolo nechceným dôsledkom vedeckého očisťovania, teda ľudskej a racionálnej aktivity. Nečakaný plod tejto práce, výbušný mestský priestor, prerástol tesný rámec ontologického dualizmu, ktorý ho uvoľnil, a teraz si s ním nevie poradiť. Pokúsil sa ho aspoň násilne prerobiť podľa racionálneho poriadku, teda vyriešiť účinok jeho príčinou. Bolo to úsilie zničiť to, prečo Latour odmietol nazvať túto dobu modernou: siete hybridov a zmiešaných foriem. Le Corbusier chcel ponúknuť hmatateľný dôkaz o tom, že skrotil náhodnú zmes a zmenil svet podľa ideálu rozumu a geometrie. Len vtedy mohol byť naozaj moderný. Z tohto

hľadiska je moderný urbanizmus jedným z najodvážnejších pokusov zdolať rozdelenie, ktoré odlúčilo abstraktné predpoklady moderného projektu od skutočného sveta.

Nevyspatý muž a Descartes chceli odstrániť nečistoty z príbytku: Namiesto sústavnej kontroly a odháňania dotieravých hlodavcov ho radšej zbúrali a postavili spoľahlivejší dom. Po čase sa nečistoty aj tak znovu objavili. Keby v ňom nebývali, nejedli a nespali, skrátka nerobili všetky bežné činnosti, možno by parazity neprišli. No nech by ho postavili hocikol'kokrát, aktivita vždy pritiahne parazitov. Ľudské vedenie a ušľachtilé budovy sú majstrovským výrazom doby, no ani ony nie sú odolné proti ruchom a rozkladným procesom. Le Corbusier chcel zbaviť mesto nestálosti a zmätku, zbúral ho a nahradil rozumom. Myslel si, že vyženie nevítanú silu, no tie sa vrátili vo väčšom počte a ešte hrozivejšie. Keby v ňom nik nebýval, nepracoval a necestoval, keby v ňom nebolo mestského ruchu, moderné mesto by žiarilo doteraz. Hoci sa to vzpiera inžinierovej túžbe, patria doň všetky odlišnosti a zmiešaniny, hranice a hierarchie, narušitelia a šumy, mieša rozum a ruchy. To sú základné podmienky mestského tkaniva. Rozum chce za každú cenu organizovať bez toho druhého, no nečakané udalosti ho tak či tak onedlho prekryjú tak ako v dome nevyspatého muža. Moderná obnova miest to potvrdila, objavili sa prekážky a zlyhania, semtam aj skutočné oživenia. Bohužiaľ, viaceré projekty dosiahli skôr solitérne ako mestotvorné výsledky (pozri napríklad Čandígarh a Pruitt-Igoe).

LITERATÚRA

- [1] DESCARTES, R.: *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda 1992.
- [2] LATOUR, B.: *Nikdy sme neboli moderní*. Bratislava: Kalligram 2003.
- [3] LE CORBUSIER.: *The City of To-Morrow and Its Planning*. New York: Dover Publications 1987.
- [4] MARCELLI, M.: *Filozofi v meste*. Bratislava: Kalligram 2008.
- [5] MUMFORD, L.: *The City in History*. New York: Harcourt 1989.
- [6] SERRES, M.: *The Parasite*. Minneapolis: University of Minnesota Press 2007.
- [7] WYATT, L.: *The Industrial Revolution*. London: Greenwood Press 2009.

Mgr. Andrej Gogora
Filozofický Ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: gogora@gmail.com